

Paul Wackers

De Middeleeuwen nog niet voorbij?

1. Achtergrond

Wat kan in het algemeen de reden zijn waarom teksten uit het verre verleden nog gelezen worden? Een belangrijke reden daarvoor is volgens Hirsch in zijn *Cultural Literacy / What Every American Has To Know* (1987) dat onze samenleving zo anders is dan de middeleeuwse. Toen kon men spreken van één stelsel van normen en waarden, bepaald door het christendom van die tijd. Thans is daarvan geen sprake meer, althans niet van een type normen en waarden dat toepasbaar is voor alle mensen van alle landen. Toen had alles een vaste plaats in het wereldbeeld, nu niet meer. Toch pogen veel mensen van nu, zie de gegroeide belangstelling voor de middeleeuwen, te weten te komen welke waarden van de middeleeuwen thans nog te gebruiken zouden zijn. Want veel wat in onze samenleving bestaat is toen begonnen, en dat geldt voor heel West-Europa.

We kunnen de middeleeuwen zien als onderdeel van ons culturele bewustzijn. En dan drukken we ons niet altijd positief uit, integendeel, voor veel mensen vertegenwoordigen de middeleeuwen achterlijkheid, viesheid, voosheid. Dit beeld van de 'donkere' middeleeuwen is een vinding van de humanisten, die tijdens de Renaissance dat verleden van achterlijkheid en intellectuele bekrompenheid van zich af wilden schudden.

Eeuwen later plaatsten de negentiende-eeuwers onder invloed van de romantische aandacht voor het ridderwezen hier een ander beeld tegenover: dat van de ideale tijd, dat van de zuivere kunst en het eenvoudige, oprechte leven in dienstbare verhoudingen.

Beide beelden van de middeleeuwen zijn constructies en het is duidelijk dat ze geen van beiden in overeenstemming zijn met de toenmalige werkelijkheid van het menselijk bestaan.

2. De teksten

Wanneer het gaat om het beste, aardigste of meest leesbare van de middeleeuwse Europese literatuur, valt er uit vier soorten teksten te kiezen.

2.1 Epiek

Wat de epiek betreft zijn er drie categorieën waaraan gedacht kan worden:

- epiek met als personages de kring van Karel de Grote
- epiek met Koning Arthur als de centrale figuur
- epiek die speelt in de klassieke oudheid. Omdat in de teksten van de laatste groep antiek materiaal aangepast wordt aan de middeleeuwse omstandigheden, treden er vaak complicaties op. Daarom zijn ze voor schoolsituaties niet zo geschikt.

1. De meeste teksten zijn lang en er wordt onophoudelijk in gevochten. Representatief voor het genre en algemeen als een hoogtepunt beschouwd

is het *Chanson de Roland*, dat het einde van de veldtocht van Karel de Grote tegen de mohammedanen in Spanje bezingt. Roland is Karels neef. Deze tekst verdient aandacht omdat er geen enkele andere tekst is waarin de noodlottige gebeurtenissen elkaar zo snel opvolgen als in het *Chanson de Roland*. Het verhaal laat je voortdurend zien dat de gemaakte keuzen, ook als deze niet goed zijn, altijd begrijpelijk zijn. Bovendien laat de tekst, meer dan welke andere ook, de tegenstelling tussen christenen en moslims zien.

2. De tweede sagenkring, die rond King Arthur, levert verschillende boeiende werken op. Daar is allereerst de *Percheval*. Dit verhaal combineert de Arthurstof met het thema van de Graal, de beker van laatste avondmaal. Het vinden daarvan is het hoogtepunt van het geestelijk ridderschap. Bovendien is de auteur, Chrétien de Troyes, een geniaal verteller die wel aangeduid is als de vader van de moderne roman. Je hoeft maar de eerste drie hoofdstukken te lezen, bijvoorbeeld in de vertaling door Ingrid Nijkerk-Pieters uitgegeven door De Haan (1960), om meegesleept te worden door de bijzondere manier waarop Percival uitgroeit tot strijder Gods. Het verhaal van Chrétien is onvoltooid gebleven. Wolfram von Eschenbach heeft het in zijn *Parzival* in het Duits bewerkt en voltooid. Wolframs versie is trager van verteltrant en bevat meer intellectuele en theologische passages. Het Duitse werk heeft bijvoorbeeld Wagner diepgaand beïnvloed.

3. *Sir Gawain and the Green Knight* ofwel *Heer Walewein en de Groene Ridder* heeft als voordeel dat de tekst tamelijk kort is. Het verhaal gaat over het hof van Arthur ten tijde van Pinksteren. De Groene Ridder komt het hof oprijden en daagt de aanwezigen uit voor een vreemde weddenschap: wie durft mag hem onthoofden; daarna zal hij het zelfde bij de ander doen. Dat leidt tot spannende gebeurtenissen die door leerlingen gemakkelijk meebeleefd worden. Ook het element van de held die getest wordt, kan voor herkenning zorgen. Verschenen in de Prisma Klassieken.

4. *Morte d'Arthur* van Malory. Deze Engelse tekst is een vijftiende-eeuwse samenvatting van de Arthur-verhalen. In de originele verhalen worden de avonturen van meerdere ridders tegelijk verteld. Malory heeft die verstrengeling opgeheven en de belevenissen van ieder personage bijeen geplaatst. Daardoor is het makkelijker om er een of twee uit te lichten en te behandelen. Is verschenen in de Prisma Klassieken.

5. *Walewein* zou een uitdaging zijn voor de klas. Deze ridderroman is gebaseerd op een sprookje over een gouden vogel. Er bestaat geen hertaling in modern Nederlands van, maar de tekst is verhoudingsgewijs niet lang en erg levendig en bij goed voorlezen zeker een succes. Eventueel zou hij vergeleken kunnen worden met *Het zwevende schaakbord* van Couperus, dat op deze roman gebaseerd is.

Karel ende Elegast is veel minder representatief voor de Europese literaire situatie en wordt daarom in dit verband niet genoemd.

6. Wel van groot belang acht ik *Vanden Vos Reynaerde*, omdat er sprake is van een rijk en geestig verhaal waarvan je steeds weer nieuwe interpretaties kunt geven, omdat de tekst elementen bevat die nog steeds actueel zijn en omdat met humor de ondeugden van de personages worden neergezet, zodanig dat ze menselijke contouren krijgen en je de dieren als prototypes voor allerlei personen uit de hedendaagse werkelijkheid kunt zien.

2.2 Lyriek

Het is niet eenvoudig om middeleeuwse lyriek te lezen. Men moet met deze traditie vertrouwd raken, haar heel goed kennen, anders vindt men het al gauw saai.

Mogelijkheden zijn de volgende:

7. *De balladen en liederen van François Villon* (15e eeuw). Dit zijn voorbeelden van het laat-middeleeuwse levensgevoel en van de toenmalige aandacht voor formele complexiteit. Zijn expressieve balladen (bijvoorbeeld van de Gehangenen) zijn voortreffelijk vertaald door Ernst van Altena.

8. Van Altena heeft ook gezorgd voor de prachtige bloemlezing *Daar ik tot zang word aangespoord*. Deze bevat een selectie uit de oudste hoofse poëzie, die van de troubadours. De opgenoemde teksten zijn representatief voor een groot deel van de middeleeuwse lyriek. De vertaling volgt de oorspronkelijke rijmschema's.

9. *Carmina Burana*, beroemd geworden door de bewerking van Carl Orff met zijn vele slagwerk, solisten en grote koren, gezangen van rondtrekkende studenten -vaganten- over drinken, plezier, dood, de seizoenen, maatschappelijke misstanden enzovoorts.

2.3 Dramatiek

Er is weinig toneel bewaard gebleven ofschoon er vast heel veel gespeeld werd.

10. Omdat de Nederlandse ebele spelen de oudste bewaard gebleven toneelstukken zijn (in heel Europa) met een serieuze, wereldlijke inhoud, zou een daarvan aan de orde moeten komen. Ik kies bij voorkeur de *Lanceloet van Denemerken*. Deze tekst kent een bijna eigentijdse spanning, ook al gaat het over een prins die verliefd is op een hofdame in plaats van een meisje van zijn stand. Hij vergrijpt zich aan haar en laat zich vervolgens door zijn moeder overhalen om het meisje te laten stikken. De manier van uitbeelden is heel suggestief en ook nu nog uiterst sterk.

2.4 Didactische teksten

Althans zo zag men vroeger de hier ondergebrachte werken. Maar middeleeuwse teksten willen mensen altijd iets leren en ze er beter van maken. Vier werken lijken boven alles uit te stijgen:

11. *De Goddelijke Komedie* van Dante. Ze heet komedie omdat het verhaal goed afloopt, maar het is een reis van de dichter door hel, vagevuur en hemel die heel wat spanningen oplevert. De dichter komt allerlei figuren tegen, goede zowel als slechte, die hij alnaargelang zijn visie op hun levensgedrag in de hel of in de hemel een plaatsje geeft.

De tekst is een van de meest uitgebreide getuigenissen van de ordelijkheid en de schoonheid van het middeleeuwse wereldbeeld en leert ons veel over het toenmalige intellectuele klimaat. Bovendien is hij heel beeldend. Het werk geeft de samenhang aan tussen de dingen die je doet en wat je kan overkomen. Dankzij Frans van Dooren is er een heel goede vertaling, uitgekomen bij Ambo, Baarn.

12. *De Roman van de Roos* is een middeleeuwse bestseller. Er zijn honderden handschriften van en de invloed ervan is in allerlei genres aan te wijzen. Het gaat om een allegorisch beschreven zoektocht naar de beminde (de ik-figuur wil een roos plukken, vandaar de titel) die gelardeerd wordt met uitweidingen over allerlei onderwerpen, waardoor je er heel veel uit leert omtrent de middeleeuwen. Ernst van Altena, alweer, zorgde voor een vertaling in verzen.

13. *De Vertrouwing der Wijsbegeerte* van Boëthius werd rond 500 geschreven en was lange tijd even belangrijk als de bijbel. In dit boek staat de orde van de natuur tegenover de door de mens veroorzaakte chaos. Toen al! Het boek is gegoten in de vorm van een gesprek tussen de zieke Boëthius en Philosophia. Het bevat een betoog over de vraag hoe het kan dat goede mensen het moeilijk hebben in het leven en andersom de slechteriken kunnen leven als God in Frankrijk. Het antwoord is dat goede mensen op aarde alleen maar goed ervaren, maar niet altijd zien wat goed is. Het boek dankt zijn populariteit aan de literaire en filosofische betekenis van de tekst, wat voor ons nu juist weer wat problemen met zich kan brengen, vooral tegen het einde. Men kan het beste een fragment nemen uit de eerste drie boeken. Deze zijn vertaald uitgegeven bij Ambo, Baarn.

14. *The Canterbury Tales* van Geoffrey Chaucer tenslotte is een tekst uit de late 14e eeuw, opgebouwd als een raamvertelling (vergelijk met de *Decamerone* van Boccaccio), waarin de verschillende personages, pelgrims op weg naar Canterbury, elkaar afwisselend ernstige, geestige en ondeugende verhalen vertellen om zo de reis te bekorten. Ze beschrijven personen alsof je ze zelf kent en, tweede argument, de teksten bevatten het totale scala aan middeleeuwse verteltechnieken.

3. Didactisering

Bij de behandeling van de middeleeuwse teksten is het belangrijk dat men de tekst haar eigen waarde laat behouden, en wel door enerzijds te actualiseren, maar anderzijds niet te doen alsof ze voor deze tijd -en niet voor toen- geschreven is, voorts dat men de lezers helpt de tekst te interpreteren. Zo gaat bijvoorbeeld *Lanceloet van Denemerken* over een probleem tussen een jongen en een meisje met verschillende aspecten: dat Lanceloet zich aan Sanderijn vergrijpt herkennen wij als misdrijf. De vraag is of dit ook zo gold toen het stuk werd geschreven. En zeker speelt het standsverschil voor ons veel minder dan voor de mensen uit die tijd. Een belangrijk hulpmiddel tenslotte is visualisering door middel van dia's van houtsneden en andere illustraties. Beeldend materiaal kan in bijna alle gevallen een opstap zijn naar het interpreteren en beleven van teksten.

Bibliografie

Het lied van Roland. La Chanson de Roland. Vertaald door A. Posthuma. Groningen 1990.

Chrétien de Troyes, *Perceval of het verhaal van de Graal.* Vertaald door R. Stuip. Utrecht/Antwerpen 1979. (De vertaling van Nijkerk-Pieters is uit 1960. Zeist).

Wolfram von Eschenbach, *Parzival.* Vertaling in modern Duitse verzen door W. Mohr. Göppingen 1997. Tweetalige uitgave (origineel en proza-omzetting) door W. Spiewok. Stuttgart 1981. Nederlandse vertaling door L. Beuger bij uitgeverij Vrij Geestesleven.

Th. Malory, *De Morte d'Arthur.* Vertaald door W. Tigges. Utrecht/Antwerpen 1981. Een bruikbare Engelse uitgave is te vinden in de reeks 'The Penguin English Library', bezorgd door J. Cowen.

Van den vos Reynaerde. Uitgegeven door F. Lulofs. Groningen 1983.

F. Villon, *Verzamelde Gedichten.* Vertaald door E. van Altena. Hilversum 1981, 6e druk.

E. van Altena, *Daar ik tot zang word aangespoord. Occitaanse troubadours 1100-1300.* Baarn 1987.

Carmina Burana. Lateinisch-deutsch. Gesamtausgabe der mittelalterlichen Melodien mit den dazugehörigen Texten. Hrsg. von M. Korth. München 1979.

Lanseloet van Denemerken. Een geschikte uitgave is verzorgd door R. Roemans en H. van Assche in de reeks 'Klassieke Galerij' (Amsterdam/Antwerpen). Een omzetting in modern Nederlands is verschenen in de reeks 'Vertaald Middelnederlands' (Leeuwarden, Taal & Tekenen).

Dante Alighieri, *De goddelijke komedie.* Vertaald, ingeleid en toegelicht door F. van Dooren. Baarn 1987.

G. de Lorris en J. de Meung, *De roman van de roos.* Nederlands van E. van Altena. Baarn 1991.

Boëthius, *De vertroosting van de filosofie*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door R.F.M. Brouwer. Baarn 1990.

G. Chaucer, *The Canterbury Tales*. Translated into modern English by N. Coghill. Harmondsworth. Penguin Classics 1982, laatste druk. Er is een Nederlandse vertaling van J. Barnouw, maar die is moeilijk te vinden en af te raden.

